

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ: ГОЛОКОСТ, ДЕКОМУНІЗАЦІЯ, УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ «ВІЙНИ ПАМ'ЯТІ»

Анотація. Проаналізовано значення поняття «культура історичної пам'яті», розглянуто історію її формування у Західній Європі, особливості ландшафту пам'яті у Східній Європі та Україні, визначено ключові питання історичної політики України, які мають потенціал перешкодити європейській інтеграції України. Внаслідок проведеного дослідження встановлено, що Україна належить до східноєвропейського регіону історичної пам'яті, якому притаманні етатизм, єдність та героїчність, віктимність, сек'юритизація. На шляху до європейської інтеграції перед Україною поставатимуть проблеми піднесення ролі Голокосту в історичній пам'яті та визнання часткової відповідальності за злочини колаборантів, обмеження регулювання з боку держави історичної сфери, українсько-польських історичних конфліктів. Водночас може відбуватися дифузія західноєвропейської та східноєвропейської моделей пам'яті.

Ключові слова: історична пам'ять, історична політика, політика пам'яті, регіон пам'яті, європейська інтеграція.

PROBLEMS OF FORMATION OF EUROPEAN CULTURE OF HISTORICAL MEMORY IN UKRAINE: HOLOCAUST, DECOMMUNIZATION, UKRAINIAN-POLISH "MEMORY WARS"

Summary. The term of "culture of historical memory", the history of its formation in Western Europe, features of the memory landscape in Eastern Europe and Ukraine, key issues of Ukrainian historical policy that have the potential to hinder Ukraine's European integration are analyzed. As a result of the study, it was established that Ukraine belongs to the Eastern European region of historical memory, which is characterized

¹ **Латиш Юрій**, кандидат історичних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; запрошений дослідник, Єврейський університет в Єрусалимі, j_latysh@ukr.net

Multidimensionality of Ukrainian-Polish cooperation: genesis, particularities and prospects

by statism, unity and heroism, victimhood, securitization. On the way to European integration, Ukraine will face the problem of raising the role of the Holocaust in historical memory and recognizing partial guilt for the crimes of collaborators, limiting state regulation of the historical sphere, Ukrainian-Polish historical conflicts. At the same time, there may be a diffusion of Western and Eastern European models of memory.

Key words: *historical memory, historical policy, memory policy, region of memory, European integration.*

Серед складників європейського вибору України слід звернути увагу на важливу роль приєднання до європейської культури пам'яті.

Мета статті – з'ясувати значення поняття «культура історичної пам'яті», проаналізувати історію її формування в Західній та Східній Європі, особливості східноєвропейського ландшафту пам'яті, встановити ключові питання української політики пам'яті, які стоять на перешкоді інтеграції до європейського культурного простору.

Окремі аспекти поставленої проблеми розглядалися у публікаціях Г. Касьянова, О. Міллера, Л. Нагорної, П. Рудлінга, Б. Торнквіст-Плева, Дж.-П. Химки, Ю. Юрчук та інших істориків.

Поняття «культура історичної пам'яті» включає здатність людських суспільств накопичувати та відтворювати (а часто також спотворювати і забувати²) інформацію про минуле. На думку Лариси Нагорної, культура історичної пам'яті – єдине, що здатне «страхувати соціум» від небезпек та ризиків: «Чому важливо робити наголос саме на культурі? Насамперед тому, що лише культурі під силу створювати систему загальноприйнятних у такому соціумі норм, обмежень, моральних заборон. Тільки вона проводить чітку межу між можливим і неможливим, чесним і безчесним. Там, де закінчується простір культури (а він, як свідчить історія, не безмежний), починається простір варварства»³.

«Культуру пам'яті» можна розглядати у двох площинах: як політику держави і як активність громадянського суспільства. Причому

² Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ : Портал, 2021. С. 319.

³ Нагорна Л. Культура історичної пам'яті. *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід* / за загальною редакцією Ю. Шаповала. Київ : ПІЕНД, 2013. С. 14.

в Західній Європі держава виступає лише одним з багатьох акторів політики пам'яті і не прагне до цілковитого контролю над цією сферою⁴. Провідна роль належить громадянам, які часто виступають ініціаторами побудови комеморативних об'єктів: музеїв, меморіальних комплексів, пам'ятників, «каменів спотикання» тощо. Людина водночас є і об'єктом формування культури історичної пам'яті, на яку спрямована сутестія з боку інших людей, різних спільнот, суспільства та держави.

Німеччину часто вважають країною, де сформувалася зразкова культура пам'яті (нім. – Erinnerungskultur), яка згодом була поширена в Західній Європі. У 1960–1990-х рр. тут виник консенсус з приводу минулого, внаслідок якого в основу європейської культури історичної пам'яті було покладено спільну відповідальність (колективну провину) за Голокост. Побудова в Західній Європі історичних наративів, у яких титульна нація виступала б у ролі жертви, стала неможливою.

Шлях до цього був тривалим, складним і включав так звану «проробку» чи «подолання» минулого⁵. Коли в повоєнній Німеччині Карл Ясперс поставив питання про «німецьку провину»⁶ і коли в 1970 р. канцлер ФРН Віллі Брандт схилив коліна перед пам'ятником героям Варшавського гетто, багато хто з німців не сприйняв цього. Наприкінці 1952 р. 37% респондентів заявляли, що ФРН буде краще без євреїв; 1965 р. на те саме питання все ще давали аналогічну відповідь 19% опитаних⁷. Поворот у свідомості стався наприкінці 1960-х рр., коли в громадське життя влилося повоєнне покоління, а завершився наприкінці 1980-х рр.

⁴ Wüstenberg J. Germany. The Multi-Level Governance of Memory as a Policy Field. Constructions and Instrumentalization of the Past. A Comparative Study on Memory Management in the Region / Ed. by Ninna Mörner. Stockholm : Södertörn University, 2020. P. 69.

⁵ Див.: Шеррер Ю. Отношение к истории в Германии и Франции: проработка прошлого, историческая политика, политика памяти. *Pro et Contra*. 2009 . Т. 13. С. 89–108.

⁶ Див.: Ясперс К. До питання німецької провини (урипки) / Пер. з нім. Р. Свято. *Україна модерна*. 2020. № 28. С. 362–395.

⁷ Smith H.W. Germany. A nation in its time. Before, During, and After Nationalism, 1500–2000. Liveright, 2020. P. 416–418.

Ключову роль відіграла «суперечка істориків» 1986–1987 рр. щодо ставлення до нацистського минулого. Історик Ернст Нольте та його прибічники намагалися довести, що злочини нацизму не були унікальними і мало відрізнялися від злочинів в інших країнах, зокрема у сталінському СРСР. Таким чином, комунізм і нацизм урівнювалися, причому другий виник і чинив злочини, реагуючи на комуністичну загрозу. Ця точка зору відбивала запит групи осіб з оточення канцлера Гельмута Коля, що Німеччині вже досить каятися за своє минуле і треба відроджувати почуття патріотизму й національної гідності.

Головним опонентом «ревізіоністів» виступив філософ і соціолог Юрген Габермас. На його думку, інтелектуала вирізняє здатність першим відчувати щось важливе, чого ще не розуміє суспільство. Він має почати хвилюватись з приводу певних критичних тенденцій уже в момент, коли інші ще займаються своїми буденними справами: «інтелектуал повинен бути здатен бути схвилюваним»⁸. Відчувши загрозу повернення до Німеччини націоналізму, який спричинив дві світові війни, Габермас виступив рішучим опонентом Нольте.

По-перше, стверджував він, нацистські злочини є унікальними і безпрецедентними в історії людства.

По-друге, відповідальність за нацизм не можна покласти виключно на Гітлера та його оточення. Німецька провина лежить на кожному, хто брав участь у злочинах, а колективна відповідальність – на всіх німцях та їхніх нащадках.

По-третє, поразка Німеччина стала визволенням країни.

Нарешті, національна ідентичність Німеччини може існувати виключно у формі «конституційного патріотизму», адже лише така форма патріотизму не відчужує німців від Заходу⁹.

«Суперечка істориків» точилася на шпальтах газет і викликала жвавий інтерес суспільства. Якщо Нольте апелював до минулого, то Габермас, не будучи істориком, дивився у майбутнє. Зрештою спроби

⁸ Хабермас Ю. Первым почуять важное. Что отличает интеллектуала. *Неприкосновенный запас*. 2006. № 3. URL: <https://cutt.ly/tHr0QpN> (дата звернення: 7.03.22).

⁹ Habermas J. Eine Art Schadensabwicklung. *Die Zeit*. 11.07.1986.

Нольте звільнити німців від колективної провини за злочини нацизму назвали краху. І в Німеччині утвердився менталітет, який Габермас називає постнаціональним та постгероїчним.

В Австрії велике значення мала «справа Вальдгайма», що ознаменувала собою початок переосмислення ролі країни у Другій світовій війні: від «першої жертви» Гітлера до обговорення питання відповідальності австрійців за співучасть у нацистських злочинах.

Для Франції, де довгий час панував голлістський наратив про велич нації та рух опору у Другій світовій війні як основа новітньої французької ідентичності, свій момент істини настав у 1995 р., коли президент Жак Ширак визнав відповідальність французів за депортацію євреїв до таборів смерті.

Апогеєм триумфу європейської культури пам'яті стало відкриття в 2005 р. у центрі Берліна біля Бранденбурзьких воріт гігантського меморіалу убитим євреям Європи.

Поступово ідея провини та відповідальності в Західній Європі була поширена й на інші події минулого, зокрема на злочини колоніального періоду, работоргівлю тощо. У 2004 р. Німеччина визнала геноцид у Намібії народів гереро та нама. А у 2020 р. активісти руху «Black Lives Matter» організували «ленінопад» пам'ятників політикам та бізнесменам, пов'язаним із добою колоніалізму і работоргівлі. Зокрема, британські активісти представили список із 60 пам'ятників, які треба демонтувати. Метою проєкту Topple the Racists («Повалимо расистів») оголошено дискусію про їх демонтаж, щоб «Британія нарешті визнала правду про своє минуле». Жертвою протестів став пам'ятник Вінстону Черчиллю у Лондоні, якого звинувачують у расизмі. Він був пошкоджений, але уник демонтажу. У Бельгії демонтовано кілька пам'ятників королю Леопольду II. Але процес переосмислення та засудження колоніального минулого тільки починається і не має такого консенсусу, як відповідальність за Голокост.

У країнах Східної та Центральної Європи сформувалася інша культура історичної пам'яті. Барбара Торнквіст-Плева вважає, що народи та мешканці регіону мають значний спільний чи подібний історичний досвід, тому його можна вважати особливим регіоном пам'яті, якому притаманні «одержимість минулим і надлишок

спогадів», надзвичайно сильна присутність держав та церков як акторів пам'яті. Ландшафт пам'яті регіону можна охарактеризувати як постколоніальний, постголокоєстний та постсоціалістичний¹⁰.

На його формування справили вплив особливості історичного розвитку: 1) запізнiла модернізація як результат периферійного статусу регіону; 2) тривалий контроль з боку імперських держав; 3) запізнiле формування націй та держав; 4) досвід існування в умовах надзвичайного насильства з боку двох тоталітарних режимів.

Як наслідок, східноєвропейський ландшафт пам'яті має такі особливості.

1. **Етатизм.** Головним актором історичної політики виступає держава, яка регулює її за допомогою законів та державних інститутів (в Україні – Український інститут національної пам'яті). Історична політика вважається запорукою від повторення трагедій.

2. **Єдність та героїчність.** Вважається, що колективні спогади та комеморативні практики мають об'єднувати суспільство, бути джерелом гордості та прикладом для нових поколінь, готуючи їх до майбутніх жертв в ім'я своєї країни.

3. **Віктимність.** Політика пам'яті заснована на жертвовності, висуванні на передній план «своїх» травм і замовчуванні «чужих»¹¹. Причому роль головної жертви у східноєвропейських історичних наративах зарезервована за титульною нацією.

4. **Сек'юритизація.** Питання історичного минулого вважаються складником національної безпеки¹². В Україні це особливо актуально в умовах війни із Росією. Зокрема, й «закони пам'яті» 2015 р. були представлені владою як необхідність, оскільки радянське минуле розглядалося як загроза.

¹⁰ Törnquist-Plewa B. Background. Eastern and Central Europe as a Region of Memory. Some Common Traits. Constructions and Instrumentalization of the Past. A Comparative Study on Memory Management in the Region / Ed. by Ninna Mörner. Stockholm : Södertörn University, 2020. P. 15–22.

¹¹ Див.: Fröhlig F. Victimhood and Building Identities on Past Suffering. Constructions and Instrumentalization of the Past. A Comparative Study on Memory Management in the Region / Ed. by Ninna Mörner. Stockholm : Södertörn University, 2020. P. 23–28.

¹² Див.: Mälksoo M. 'Memory Must Be Defended': Beyond the Politics of Mnemonic Security. *Security Dialogue*. 2015. Vol. 46, Issue 3. P. 221–237.

З кінця 1980-х рр. кілька історичних тем стали ключовими в політиці пам'яті України. Усі вони включають трагедії і травми переважно титульної нації: Голодомор 1932–1933 рр.; Друга світова війна (насамперед український націоналістичний рух – ОУН та УПА); Українська революція 1917–1921 рр.; радянські репресії; Євромайдан та російсько-українська війна. Юлія Юрчук називає їх «вузлами пам'яті»¹³.

Голокост займає периферійну роль в історичній політиці України¹⁴. Увага до нього з боку держави зумовлена не так внутрішніми, як зовнішніми чинниками:

- прагненням України до євроінтеграції, одним зі складників якої є приєднання до європейської культури пам'яті. За образним висловом британського історика Тоні Джадта, усвідомлення Голокосту стало «квитком» для націй «на потяг» до європейської інтеграції;

- бажанням встановлення дружніх відносин із державою Ізраїль та великою симпатією українських еліт до політики Ізраїлю, зокрема у сфері безпеки;

- ініціативами громадськості, в тому числі і єврейських організацій України щодо вшанування жертв Голокосту, а також інтересом до теми на Заході.

У Східній Європі, зокрема і в Україні, утвердилася концепція Другої світової війни, ближча до поглядів Нольте, ніж до Габермаса, – про спільну відповідальність «двох диктаторів» і тотожність нацистського і сталінського тоталітарних режимів. З огляду на це з нагоди 75-річчя завершення Другої світової війни тодішній глава МЗС Німеччини Гайко Маас та директор Інституту сучасної історії в Мюнхені Андреас Віршинг нагадали, що виключно Німеччина несе відповідальність за розв'язання війни та Голокост, а будь-яка інша думка ображає пам'ять жертв¹⁵.

¹³ Yurchuk Yu. Ukraine. Memory Nodes Loaded with Potential to Mobilize People. *Constructions and Instrumentalization of the Past. A Comparative Study on Memory Management in the Region* / Ed. by Ninna Mörner. Stockholm : Södertörn University, 2020. P. 94–105

¹⁴ Касьянов Г. Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. Київ : Laurus, Антропос-Логос-Фільм. С. 284.

¹⁵ Maas H. und Wirsching A. Keine Politik ohne Geschichte. *Spiegel*. 07.05.2020. URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/keine-politik-ohne-geschichte-a-d74deffe-c0f3-4ff7-abaf-dc713e74c6f3> (дата звернення: 22.03.22).

Водночас не тільки західноєвропейська культура історичної пам'яті проникає на схід. Відбувається і зворотний процес, який свідчить про дифузію пам'яті в Європі. Зокрема, східноєвропейська політика пам'яті, зосереджена на стражданнях власних народів, висунула Заходу претензії за зраду «викраденої Європи» в Ялті. Наслідком стала резолюція Європарламенту «Про важливість збереження історичної пам'яті для майбутнього Європи» від 19 вересня 2019 р., у якій пакт Молотова – Ріббентропа названо основною причиною початку Другої світової війни.

Відповідно до концепції розподілу провини між Сталіним та Гітлером в Україні з'являються ідеї про відповідальність СРСР за Голокост¹⁶. Однак на Заході та в Ізраїлі у цьому часто вбачають прагнення приховати таким чином власну провину, адже злочини проти євреїв у Східній Європі відбувалися за активної участі частини місцевого населення, іноді навіть за відсутності німців. Ключовою вимогою Ізраїлю до України є визнання причетності українців до Голокосту. Українські президенти готові говорити про це в Кнесеті (як це робили Леонід Кравчук та Петро Порошенко), але не в Україні.

Парадоксально, але факт, що Україна, прагнучи з часів Віктора Ющенка косплеїти історичну політику Ізраїлю (Голодомор як український Голокост), не зустрічає розуміння і підтримки. Адже філософія розуміння Голокосту в Ізраїлі та на Заході відрізняється від розуміння будь-якого іншого злочину. За образним висловом Ярослав Грицака, це був «найчистіший» і «найдосконаліший» геноцид. Адже він не мав ніякої раціональної мети, крім бажання, щоб єврейський народ перестав існувати. Тому для Ізраїлю визнання будь-якого іншого геноциду означало б «тривіалізацію катастрофи». Образно кажучи, якщо все є геноцидом, тоді ніщо не є геноцидом.

Унікальним східноєвропейським явищем є декомунізація. Поступово політика пам'яті в регіоні зосередилася на вшануванні жертв комуністичних режимів. Причому комунізм розглядається як насаджене зовні зло. Декомунізація включає у себе пам'ятники, музеї, книги та

¹⁶ Зісельс Й. Роль комунізму. Виступ на обговоренні нарративу Меморіалу «Бабин Яр». *Історична Правда*. 2017. 4 грудня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2017/12/4/151559/> (дата звернення: 18.03.22).

засоби масової інформації, судові процеси, закони про люстрацію, «закони пам'яті», створення державних установ, які розслідують злочини комуністичних режимів. Будучи призначеними для досягнення справедливості та правди про минуле, ці заходи майже одразу стали політизованими та використовуються у внутрішньополітичній боротьбі. Адже насправді мало хто з представників владної еліти та інтелігенції всерйоз побоюється повернення комуністичного режиму радянського зразка або сталінського терору.

Іронія долі полягає в тому, що один з перших законів пам'яті – французький «закон Гайсо» 1990 р., який передбачав кримінальне покарання за заперечення злочинів проти людства, насамперед Голокосту, ініціював депутат і ексміністр, член компартії Жан-Клод Гайсо. Однак рецепція подібного досвіду у Східній Європі призвела до майже повного зникнення тут комуністичних партій та маргіналізації інших лівих. Пер Андерс Рудлінг зазначає, що нині не менше ніж 14 країн мають закони, присвячені запереченню Голокосту, а кількість інститутів національної пам'яті продовжує зростати. Хоча цими інститутами часто керують професійні історики, вони не завжди дотримуються стандартів професії, діють від імені урядів, використовуючи історію для реалізації ідеологічних завдань¹⁷.

Якщо від початку 1990-х рр. Українська РСР розглядалась як специфічна форма української державності, а сучасна Україна, як вважалось, мала двокореневе походження від УРСР та УНР одночасно (концепції Івана Кураса, Станіслава Кульчицького)¹⁸, то з початком політики декомунізації більшої популярності набув інший підхід, пов'язаний з віктимізацією українського минулого, уявленням про УРСР

¹⁷ Rudling P. A. Institutes of Trauma Re-production in a Borderland: Poland, Ukraine, and Lithuania. Constructions and Instrumentalization of the Past. A Comparative Study on Memory Management in the Region / Ed. by Ninna Mörner. Stockholm : Södertörn University, 2020. P. 55–68.

¹⁸ Заслугове на увагу думка Наталі Яковенко, що «Радянська Україна була співучасником функціонування більшовицької системи як у її позитивних (масова освіта, індустріалізація тощо), так і в злочинних проявах – репресіях, колективізації, Голодоморі». (Тригуб Г. Наталя Яковенко: «В Україні діяла не «советская власть», а радянська влада». *Історична Правда*. 2011. 6 грудня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/4edaa6d60e8d0/> (дата звернення: 19.03.22)).

як окуповану та колоніально залежну територію. Найяскравіше остання ідея була сформульована у виступі п'ятого Президента України Петра Порошенка на українсько-польській конференції «Форум лідерства» 2 грудня 2016 р. Зокрема, він заявив: «Радянський Союз не в документі і не в Біловезькій пущі. Радянський Союз у головах. І в цьому сенсі Радянський Союз ще досі не похований. І, вибачте за відвертість, Україна зараз воює, щоб поховати Радянський Союз у головах декого...»¹⁹.

Ухвалення пакета «декомунізаційних законів» 9 квітня 2015 р. викликало гостру критику на Заході. Однак влада проігнорувала відкритий лист науковців та експертів-українознавців, які застерігали, що «будь-яке законодавче чи «адміністративне» викривлення історії є спробою наступу на один з основних принципів наукового дослідження – пошук правди»²⁰. Прикметно, що з критикою декомунізації публічно виступили сотні західних та українських істориків, правозахисників, культурних діячів²¹, а на її захист – чи не один професор Олександр Мотиль²².

¹⁹ Порошенко: ЄСР не припинив існування, і Україна воює, щоб поховати його. *Радіо Свобода*. 2016. 2 грудня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28153119.html> (дата звернення: 05.04.2020).

²⁰ Відкритий лист науковців та експертів-українознавців щодо так званого «Антикомуністичного закону». *Критика*. 2015. Травень. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/vidkrytyy-lyst-naukovtsiv-ta-ekspertiv-ukrayinoznavtsiv-shchodo-tak-zvanoho> (дата звернення: 14.04.22).

²¹ Див.: Marples D. Volodymyr Viatrovych and Ukraine's "Decommunization" Laws. *Критика*. 2015. April. URL: <https://krytyka.com/en/articles/volodymyr-viatrovych-and-ukraines-decommunization-laws> (дата звернення: 14.04.22); Rudling P.A., Gilley C. Laws 2558 and 2538-1: On Critical Inquiry, the Holocaust, and Academic Freedom in Ukraine. *Політична критика*. 2015. April 15. URL: <https://politkrytyka.org/2015/04/29/laws-2558-and-2538-1-on-critical-inquiry-the-holocaust-and-academic-freedom-in-ukraine/> (дата звернення: 14.04.22); Cohen J. Dear Ukraine: Please Don't Shoot Yourself in the Foot. *Foreign Policy*. 2015. April 27. URL: <https://foreignpolicy.com/2015/04/27/dear-ukraine-please-dont-shoot-yourself-in-the-foot-nationalists-russia-bandera-rada/> (дата звернення: 14.04.22); Жадан С. Похоже, под нас зложили очередную бомбу. *Новое время*. 2015. 26 апреля. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/-45727.html> (дата звернення: 14.04.22); Coynash H. Politicizing History: Parliament adopts Dangerously Divisive Laws. 10.04.2015. URL: <https://khp.org/en/1428632777> (дата звернення: 14.04.22) та ін.

²² Мотиль О. Декомунізація України. *Критика*. 2015. Березень. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/dekomunizatsiya-ukrayiny> (дата звернення: 14.04.22).

Така реакція зумовлена тим, що в Західній Європі практика законодавчого регулювання минулого зазнає все більшої критики. У 2008 р. європейські історики підписали «Відозву із Блуа» (Appel de Blois), в якій зазначили, що історія не повинна обслуговувати політичну кон'юнктуру, а держава – законодавчо встановлювати «історичну правду». Однак багато істориків у Східній Європі дотримуються протилежної точки зору. Термін «історична політика» тут не має того негативного значення, яке закладалося у нього в Німеччині. «Закони пам'яті» було прийнято в усіх східноєвропейських країнах.

Час довів небезпідставність хвилювань західних науковців та експертів. Загальнонаціональне дослідження, що проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Київським міжнародним інститутом соціології з 17 по 22 квітня 2020 р., засвідчило, що декомунізація розколює українське суспільство. Лише 32% українців позитивно ставляться до рішення про заборону комуністичної символіки, а негативно – 34%. 30% українців схвалюють перейменування населених пунктів та вулиць, названих на честь комуністичних діячів, тоді як 44% ставляться до цього негативно. 34% українців погоджуються із засудженням СРСР як комуністичного тоталітарного режиму, що здійснював політику державного терору, а близько 31% не підтримують таке рішення²³. Це дало змогу російським військам використовувати радянську символіку, зокрема т. зв. «прапор перемоги».

Президентові Володимирі Зеленському довелося терміново вносити зміни у наративи попередників. 9 травня він заявив, що «ворог мріяв, що ми відмовимося відзначати 9 Травня й перемогу над нацизмом», але «ми нікому не дамо анексувати цю перемогу, не дамо її привласнити»²⁴. Президент повернув радянське найменування

²³ Шостий рік декомунізації: ставлення населення до заборони символів тоталітарного минулого. URL: <https://dif.org.ua/article/shostiy-rik-dekomunizatsii-stavlennya-naselennya-do-zaboroni-simvoliv-totalitarnogo-minulogo> (дата звернення: 18.04.22).

²⁴ Звернення Президента України з нагоди Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. 9.05.2022. URL: <https://president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-z-nagodi-dnya-peremogi-nad-na-74925> (дата звернення: 10.05.22).

«місто-герой». Повертається й радянський нарратив часів Другої світової війни, у якому російські війська називаються «рашистами», їхні злочини порівнюються з нацистськими злочинами й Голокостом. Володимира Путіна представляють як нового Гітлера (Путлера), який загрожує не лише Україні, а й усій Європі, всьому людству²⁵. При цьому Президент показово не апелює до досвіду УПА, не згадує Степана Бандеру. Адже радянські нарративи значно ближчі населенню тих регіонів, де точаться жорстокі бої (Донбас, Південь України, Харківська область).

Східноєвропейська модель пам'яті є досить конфліктогенною і породжує «війни пам'яті» між сусідніми народами з приводу інтерпретації минулого. Сучасний етап формування української моделі історичної пам'яті відбувається в умовах російської агресії. Тому влада відчайдушно шукала історичних героїв, які воювали з Росією²⁶. Однак Закон «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України в ХХ столітті», який героїзує ОУН та УПА, був сприйнятий у Варшаві та Єрусалимі як недружній акт. Зрештою українсько-польські стосунки значно затьмарилися через історичні питання та політику пам'яті обох урядів. І лише після вторгнення Росії до України історичні суперечності були відкладені (вочевидь тимчасово).

Таким чином, Україна належить до східноєвропейського регіону пам'яті. На шляху європейської інтеграції поставатиме питання про її приєднання до європейської культури історичної пам'яті, зокрема привернення значно більшої уваги до Голокосту та обмеження втручання держави у формування політики пам'яті – визнання, що в демократичному плюралістичному суспільстві національна пам'ять не може бути сформульована офіційно або регульована бюрократією. Багато залежатиме від позиції українських істориків, їхньої здатності

²⁵ Прикметно, що дії Росії порівнюють з нацистською Німеччиною, але не зі сталінським СРСР. Під час атаки російського посла у Варшаві 9 травня люди скандували: «Фашисти», а не «Комуністи». Це промовисте свідчення того, що саме нацизм і фашизм в уявленні українців залишаються інфернальним абсолютним злом.

²⁶ Bornio J. Israeli-Ukrainian Relations after 'the Euromaidan Revolution' – the Holocaust and the New Ukrainian Identity in the Context of the European Aspirations of Ukraine. *Polish Political Science Yearbook*. 2018. Vol. 47, Issue 2. P. 332.

сприйняти ідеї «Відозви із Блуа». Водночас не можна виключати, що українська національно орієнтована модель пам'яті може здійснювати вплив на європейську, більш космополітичну і постнаціональну. Неподоланими залишаються й історичні суперечки з Польщею.

Список літератури

- Bornio J. Israeli-Ukrainian Relations after 'the Euromaidan Revolution' – the Holocaust and the New Ukrainian Identity in the Context of the European Aspirations of Ukraine. *Polish Political Science Yearbook*. 2018. Vol. 47, Issue 2. P. 331–345.
- Cohen J. Dear Ukraine: Please Don't Shoot Yourself in the Foot. *Foreign Policy*. 2015. April 27. URL: <https://foreignpolicy.com/2015/04/27/dear-ukraine-please-dont-shoot-yourself-in-the-foot-nationalists-russia-bandera-rada/> (дата звернення: 14.04.22).
- Coynash H. Politicizing History: Parliament adopts Dangerously Divisive Laws. 10.04.2015. URL: <https://khp.org/en/1428632777> (дата звернення: 14.04.22).
- Fröhlig F. Victimhood and Building Identities on Past Suffering. Constructions and Instrumentalization of the Past. A Comparative Study on Memory Management in the Region / Ed. by Ninna Mörrner. Stockholm : Södertörn University, 2020. P. 23–28.
- Habermas J. Eine Art Schadensabwicklung. *Die Zeit*. 11.07.1986.
- Maas H. und Wirsching A. Keine Politik ohne Geschichte. *Spiegel*. 07.05.2020. URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/keine-politik-ohne-geschichte-a-d74deffe-c0f3-4ff7-a6af-dc713e74c6f3> (дата звернення: 22.03.22).
- Mälksoo M. 'Memory Must Be Defended': Beyond the Politics of Mnemonical Security. *Security Dialogue*. 2015. Vol. 46, Issue 3. P. 221–237.
- Marples D. Volodymyr Viatrovych and Ukraine's "Decommunization" Laws. *Критука*. 2015. April. URL: <https://krytyka.com/en/articles/volodymyr-viatrovych-and-ukraines-decommunization-laws> (дата звернення: 14.04.22).
- Rudling P. A., Gilley C. Laws 2558 and 2538-1: On Critical Inquiry, the Holocaust, and Academic Freedom in Ukraine. 2015. April 15. URL: <https://politikrytyka.org/2015/04/29/laws-2558-and-2538-1-on-critical-inquiry-the-holocaust-and-academic-freedom-in-ukraine/> (дата звернення: 14.04.22).
- Rudling P.A. Institutes of Trauma Re-production in a Borderland: Poland, Ukraine, and Lithuania. Constructions and Instrumentalization of the Past. A Comparative Study on Memory Management in the Region / Ed. by Ninna Mörrner. Stockholm : Södertörn University, 2020. P. 55–68.

- Smith H.W. Germany. A nation in its time. Before, During, and After Nationalism, 1500–2000. Liveright, 2020. 608 p.
- Törnquist-Plewa B. Background. Eastern and Central Europe as a Region of Memory. Some Common Traits. Constructions and Instrumentalization of the Past. A Comparative Study on Memory Management in the Region / Ed. by Ninna Mörner. Stockholm : Södertörn University, 2020. P. 15–22.
- Wüstenberg J. Germany. The Multi-Level Governance of Memory as a Policy Field. Constructions and Instrumentalization of the Past. A Comparative Study on Memory Management in the Region / Ed. by Ninna Mörner. Stockholm : Södertörn University, 2020. P. 69–79.
- Yurchuk Yu. Ukraine. Memory Nodes Loaded with Potential to Mobilize People. Constructions and Instrumentalization of the Past. A Comparative Study on Memory Management in the Region / Ed. by Ninna Mörner. Stockholm : Södertörn University, 2020. P. 94–105.
- Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ : Портал, 2021. 408 с.
- Відкритий лист науковців та експертів-українознавців щодо так званого «Антикомуністичного закону». *Критика*. 2015. Травень. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/vidkrytyy-lyst-naukovtsiv-ta-ekspertiv-ukrayinoznavsiv-shchodo-tak-zvanoho> (дата звернення: 14.04.22).
- Жадан С. Похоже, под нас заложили очередную бомбу. *Новое время*. 2015. 26 апреля. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/-45727.html> (дата звернення: 14.04.22).
- Звернення Президента України з нагоди Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. 9.05.2022. URL: <https://president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-z-nagodi-dnya-peremogi-nad-na-74925> (дата звернення: 10.05.22).
- Зісельс Й. Роль комунізму. Виступ на обговоренні наративу Меморіалу «Бабин Яр». *Історична Правда*. 2017. 4 грудня. URL: <https://www.istravda.com.ua/columns/2017/12/4/151559/> (дата звернення: 18.03.22).
- Касьянов Г. Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. Київ : Laurus, Антропос-Логос-Фільм. 420 с.
- Мотиль О. Декомунізація України. *Критика*. 2015. Березень. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/dekomunizatsiya-ukrayiny> (дата звернення: 14.04.22).
- Нагорна Л. Культура історичної пам'яті. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / за заг. ред. Ю. Шаповала. Київ : ПІЕНД, 2013. С. 14, 9–34.

- Порошенко: СРСР не припинив існування, і Україна воює, щоб поховати його. *Радіо Свобода*. 2016. 2 грудня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28153119.html> (дата звернення: 05.04.2020).
- Тригуб Г. Наталя Яковенко: «В Україні діяла не «советская власть», а радянська влада». *Історична Правда*. 2011. 6 грудня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/4eadaa6d60e8d0/> (дата звернення: 19.03.22).
- Хабермас Ю. Первым почуять важное. Что отличает интеллектуала. *Неприкосновенный запас*. 2006. № 3. URL: <https://cutt.ly/tHr0QpN> (дата звернення: 7.03.22).
- Шеррер Ю. Отношение к истории в Германии и Франции: проработка прошлого, историческая политика, политика памяти. *Pro et Contra*. 2009. Т. 13. С. 89–108.
- Шостий рік декомунізації: ставлення населення до заборони символів тоталітарного минулого. URL: <https://dif.org.ua/article/shostiy-rik-dekomunizatsii-stavlennya-naselennya-do-zaboroni-simvoliv-totalitarnogo-minulogo> (дата звернення: 18.04.22).
- Ясперс К. До питання німецької провини (уривки) / Пер. з нім. Р. Свято. *Україна модерна*. 2020. № 28. С. 362–395.